

BIRÓ-NINK BEÁTA

A hollandiai Russian Literature

A hollandiai Russian Literature 2009 elején szokatlanul terjedelmes, tematikus jubileumi számmal tisztelgett az orosz futurizmus 100. és az irányzat meghatározó alakja, Alekszej Krucsonih halálának 40. évfordulója előtt, amely csupán egy évvel korábbra esett.

A nyitótanulmányban a kötet vendégszerkesztője, Nyina Gurjanova az orosz futurizmust és Krucsonih munkásságát eszmetörténeti kontextusba helyezi, és összefoglalja pszichológiai és filozófiai gyökereit. Áttekintést nyújt a kutatás legfontosabb állomásairól is.¹ Gurjanova, amint még két további tanulmány szerzői is, *korábban nem publikált* anyagot is közread: első ízben közli nyomtatásban (saját jegyzeteivel és kommentárjaival) Krucsonih és Hlebnyikov közös művét, az 1914-ben lejegyzett, befejezetlen opera szövegét.²

Korábban publikálatlan forrásokat közöl Sergej Sigej és Willem G. Weststeijn is.³ A közel száz oldalas értekezés biográfiai és eszmetörténeti szempontból jelentős leveleket, Hlebnyikov és Krucsonih néhány versét, Krucsonih egy publikálatlan művét, továbbá a Hlebnyikovval közösen írott, *Бель* című mű facsimile kiadását is tartalmazza a kutatók jegyzeteivel és műértelmezéseivel. A. V. Kruszanov tanulmányában olvasható először – időrendi sorrendben és jegyzetekkel ellátva – Krucsonih fontos forrásként értelmezhető kilencvenhat levele is, amelyeket Tbiliszből küldött a művészettörténész, irodalomtudós és mecénás A. A. Semsurinnak.⁴

A tanulmányok egy csoportja *művészettörténeti* aspektusból közelíti meg az orosz futuristák tevékenységét. A bevezető tanulmány gondolatmenetéhez is kapcsolódva E. Bobrinszkaja értekezése újabb adalékokat fűz az orosz futurizmus és a szürrealizmus párhuzamaihoz.⁵ A két irányzat közötti számos hasonlóság (Freud erőteljes hatása, a transz és a beszéd kapcsolata, valamint a felgyorsított írás mint alkotói eszköz) mellett a kutató egy alapvető különbségre is rámutat. Az eltérést Krucsonih sajátos, az anyag iránti metafizikai érdeklődésében, „mágikus mate-

¹ NINA GUR'ANOVA: Крученых 2009: Тексты и контексты. Введение. = *Russian Literature LXV* (2009) I/II/III, 1–13.

² NINA GUR'ANOVA: Военная Опера А. Крученых и В. Хлебникова. = *Уо.*, 183–236.

³ SERGEJ SIGEJ – WILLEM G. WESTSTEIJN: Крученых и Хлебников в Амстердамской части архива Н.И. Харджиева. = *Уо.*, 15–109.

⁴ А. В. KRUSANOV: Письма А.Е. Крученых А.А. Шемшурину, 1915–1917. = *Уо.*, 111–181.

⁵ E. BOBRINSKAJA: Предсюрреалистические мотивы эстетических концепциях А. Крученых конца 1910-х годов. = *Уо.*, 339–354.

rializmusá"-ban látja. Eszerint Krucsonih az egyéni tudatalattinál sokkal mélyebb és titkosabb rétegekbe is eljut, aminek nyomát a nyelv anyaga, a hangok és a nyelvi elemek vizuális alakja tükrözi.

Nikolaj Firtich – egyszerre több művészeti ágat is érintve – időbeli fejlődésében vizsgálja a futurizmus alapvető esztétikai gondolatait.⁶ Egyrészt az orosz avantgárd diszkurzusra egyedi módon jellemző *nulla-szimbolika* megjelenését és alakulását tekinti át. Végigjárja a *Pétervár* című regény Krucsonih anti-utilitarista teóriájára gyakorolt hatását, kiemelve, hogy utóbbi Malevics objektivitáson túli művészetének egyik meghatározó forrása is egyben. A tanulmány az avantgárdra nemzetközileg jellemző toposz: a 'Nap és a Hold elutasítása' motívum alakulását is végigkíséri az irodalomban és a képzőművészetben egyaránt, de kitekint a filmművészetre is. Az avantgárd egyik legsokkolóbb kiáltványaként említi Buñuel és Dali 1929-es *Andalúziai kutyáját*, míg a második világháború utáni francia újhulám filmjeit az avantgárdra jellemző elutasítás újra megjelenítéseként értelmezi. Charlotte Greve a kortárs orosz Ilja Kabakov, Igor Palmin és Vadim Zaharov munkáit mutatja be a Krucsonih és a futuristák munkásságában is fontos szerepet játszó, az avantgárd eszméinek látszólag ellentmondó *archiválás és megőrzés* szemszögéből.⁷ A kollázs-szerkezetnek a futurizmusra is jellemző jelentőségét kiemelve kifejti: a kortárs, anyagukban heterogén alkotások nem memoárok, nem a múlt valós ábrázolására törekednek, hanem a befogadóra bízzák a különböző, egyszerre bemutatott anyagok közötti kapcsolat felállítását, így azt is, hogy a bemutatott időszakról vagy személyről a befogadó megalkossa saját fikcióját. A kortárs alkotók nem elsősorban alkotásként, hanem dokumentumként értelmezik kollázs-műveiket, amelyek e minőségükben nem a múzeumok falán statikusan kiállítva, hanem a horizontális, időben és térben való cirkulációban nyerik el valós értelmüket.

Krucsonih *futurista könyveivel* foglalkozik két szerző cikke is. Kornelija Icsin a futurista esztétika egyik központi fogalmát, a *faktúra* értelmezését és megjelenési formáit vizsgálja.⁸ A tanulmány középpontjában a két, különböző (fekete-fehér és színes) példányban készült *Взорваль* („Szétrobb”) ⁹ áll. Icsin részletes leírást közöl a futurista könyv egymástól több szempontból is eltérő megjelenéseiről. Hangsúlyozza, hogy az alapanyagok és a szöveg papírra vetésének különböző módjai mellett (pl. kézírás hagyományos vagy litográfiákhoz használt ceruzával, ecsettel) a sajátos faktúra létrejöttében kiemelt szerep jut a különböző művészeti ágak képviselői közötti együttalkotásnak is, amelynek eredményeként az egyenrangúként értelmezett hangok, színek, képek dinamikus kollázst alkotnak.

⁶ NIKOLAI FIRTIK: Rejecting „The Sun of Cheap Appearances”: Journey beyond „Zero” with Krucsonih, Malevič, Belyj, Jakobson and Jean-Luc Godard. = *Uo.*, 355–378.

⁷ CHARLOTTE GREVE: Art between Affective Memorisation and the Bureaucracy of the Archive: From Aleksej Krucsonih to contemporary Russian Artists. = *Uo.*, 379–394.

⁸ KORNELIJA ICHIN: Вопрос фактуры: Взорваль Крученых. = *Uo.*, 281–294.

⁹ Krucsonih terminusait Szilágyi Ákos szíves magyarázatában közöljük.

Kristina Toland esszéjében filozófiatörténeti kontextusba helyezi Krucsonih futurista könyveinek esztétikáját, amelyet Maurice Merleau-Ponty testről, nyelvről és művészetéről alkotott, fenomenológiai elméleteivel olvas párhuzamosan. A párhuzam alapját a futurista könyvek esztétikájában oly fontos szerepet játszó fizikum adja: a befogadó és az alkotó fizikai lehetőségei és jelenléte, valamint az alkotás fizikai folyamatainak láthatóvá tételére irányuló kísérletek. Toland szerint Krucsonih sajátos könyvalkotása nem más, mint egy fenomenológiai folyamat, amelynek folyamán az alkotó újfajta bizonyosságot szerez a könyv és a költészet „anyagáról” is. Meglátása szerint Krucsonih híres elméletei: a fizikum szerepe a befogadásban és az alkotásban, továbbá a mirszkónca (világviszája, hátulrólvilág)¹⁰ vagy a 'szétrobb' elmélete szinte újrászületnek és visszaköszönnek Merleau-Ponty filozófiájában. Mindez a futuristák úttörő szerepét is igazolja: amit a futuristák a huszadik század elején megéreztek, megértettek és megfogalmaztak: a kreatív, alkotói folyamat lényegét, valamint a nyelv fizikalitásának kérdését, amely gyakorlati tevékenységükben és elméleti munkásságukban is meghatározó szerepet játszott, az a filozófiatörténet fejlődésében csak később tematizálódott.¹¹

Sergej Sigej *Садок Алексея Крученых*¹² című tanulmánya Krucsonih 1910-es évek elején keletkezett műveinek stilisztikáját vizsgálja, kiemelt szerepet szentelve a *vizuális hatásoknak*. Az ego-futuristák és Olga Rozanova művészete, Freud Leonardo da Vinci-tanulmánya, valamint a kínai ún. 'egyszavas költészet' és a japán szótagírás, a kana mellett Krucsonihra és a futuristákra legalább ennyire erős hatást gyakoroltak a vizuális művészetek is. *Слово как таковое* című tanulmányukban a két szerző, Hlebnikov és Krucsonih a festészetben már honos, fragmentált testek és testrészek ábrázolásának tradíciójához hasonlítják saját költői technikájukat. Ez utóbbi nyomán a tanulmány feltárja a futuristák számára meghatározó, műveikben sajátos módon idézett képzőművészeti tradíciót: a japán fametszet hatását, illetve az akkoriban újra felfedezett Hieronymus Bosch és Pieter Huys festészetéből közvetlenül kölcsönzött elemeket. Írásának befejező részében a kutató Hlebnikov híres *Бобэоби – пелись губы* című versének értelmén túli kezdő szavára kínál új megfejtést: a bi-ba-bo nevű, ősi kínai, kesztyű-szerű, az ujjakra húzott golyókkal hangot adó játék több szintű relevanciájára is felhívja a figyelmet.

A kötetben közölt tanulmányok egy másik csoportja *konkrét művek elemzésével* foglalkozik. Ilja Vinyickij Krucsonih *Военный вызов зай*¹³ című, 1922-ben megjelent, de jóval korábban született, értelmén túli versének nagyon is racionális megfejté-

¹⁰ Ld. még: „a visszajáról felfogott, megmutatott világ, a vége felől elgondolt élet”. SZILÁGYI ÁKOS: Halálbarokk – A semmi polgárosítása. = *Palatinus*, 2007. 516.

¹¹ KRISTINA TOLAND: The Phenomenology of Krucenyich's Futurist books. = *Uo.*, 295–320.

¹² SERGEI SIGEI: Садок Алексея Крученых. *Uo.*, 237–260.

¹³ Zau háborús kihívása. A tanulmány a cím értelmezései lehetőségei között rámutat a német Sau (disznó) szó relevanciájára is.

sére vállalkozik,¹⁴ s ennek legfontosabb kulcsát az indián motívumokban látja. Ezek egyik forrásaként Puskin *John Tenner* című tanulmányát említi, amely az amerikai indiánok között felnőtt John Tenner 1830-ban megjelent visszaemlékezéseinek francia kiadásáról készült recenzió. Másik forrásként Henry Longfellow 1855-ös – Hlebnjikov híres *Бобэоби* című versét is megihlető – *The Song of Hiawatha* című, indián témájú epikus költeményére hivatkozik. Az indián nevek és a hangutánzó, főleg a fizikai küzdelemben használt szavak, harci kiáltások a szerző szerint Krucsonihnál is felfedezhetőek. A tanulmány talán legmeglepőbb eredménye az értelmén túli költemény zárószóiban felfedezett szüzsé, amelyben nemcsak Krucsonih nevének játékos változatait, hanem korabeli, néhány romantikus költeménye címzettjének nevét („Karcsi”) is felfedezni véli.

Catherine Ciepiela a futurista költészetelmélet és -gyakorlat Cvetajevára gyakorolt hatását vizsgálja értekezésében.¹⁵ A gondolatjelek szövegfragmentáló és szókiemelő alkalmazása vagy az expresszív punktuáció Cvetajeva verseinek írásképeben a futurista befolyást, azaz a szöveg grafikai egységeinek szentelt kiemelt figyelmet igazolja. A stilisztika terén a főnevek igék nélküli halmozása (*безглагольность*), az egyszótagos szavak vagy a kvázi-anagrammák használata, azaz a hangzás és ritmus szintjén felfedezhető strukturáltság is a futuristákkal rokonítja Cvetajeva költészetét. Az elemzés a *Ремесло* (Mesterség) ciklust záró, *Суробы* (Hóbuckák) című versciklusban, a *После России* (Oroszország után) költeményeiben, valamint a *Поэма конца* (A vég poémája) című alkotásokban a *zaum* és a fizikum, a testiség, a szenvedély, illetve a beszéd fiziológiai motívumainak összekapcsolására mutat rá, amit a futurista szomatikus képalkotás gyakorlatával állít párhuzamba. Az említett műveken keresztül, továbbá Paszternak kritikáit idézve a szerző konklúziója szerint Cvetajeva, bár sohasem használta a kifejezést, teljességgel elsajátította a Krucsonih-féle *zaum* lényegét. Cvetajeva értelmén túli nyelvét a kutató „fonetikai *zaum*”-ként határozza meg, amely a zeneiségben valósul meg.

A kötetet zárótanulmányban Ija Kujuk Krucsonih 1918-ban, majd pedig rá egy évre Tbiliszipben kiadott *Малохолія в капоте* című kötetét járja körül két szempontból is.¹⁶ Egyrészt a szdvig (szócsuszam) elméletének értelmezéséhez ad újabb adalékot Burljuk *Kubizmus* című, illetve Semsurin *Brjuszov verseinek futurizmusáról* írott tanulmányaira hivatkozva. Ugyanitt idézi Krucsonih Semsurinhoz írt levelét is, amelyben Freudra hivatkozva a szócsuszamot egyenesen az álommal azonosítja, ismét alátámasztva a pszichoanalízisnek a futurista elméletekre gyakorolt hatását. A tanulmány a *Малохолія в капоте* cím számos értelmezési lehetőségére

¹⁴ ИЛ'Я ВИНITSKII: Крупшки заумной поэзии. Наблюдение со спекуляцией. = *Уо.*, 261–279.

¹⁵ CATHERINE CIEPIELA: Cvetajeva's Lyricism and Krucenyich's *Zaum*'. = *Уо.*, 321–338.

¹⁶ ИЛ'Я КУКУИ: Слово как таковое: транспонирование Крученых (Семнадцать ерундовых наблюдений о сплошном неприличии). = *Уо.*, 395–419.

is rávilágít, egyrészt a szavak jelentéséből, másrészt hangzásukból kiindulva. Az írás végén a szerző az ún. transzfuturisták munkásságára is kitér, akik *Малохолия в какой-то* címmel, azaz a Krucsonih cím utolsó szavában egy betűt megváltoztatva tulajdonképpen folytatták Krucsonih alkotását. (Ezt a tanulmány függelékében olvashatjuk is.)

A Russian Literature tematikus száma, amely négy angol és kilenc orosz nyelvű tanulmányt közöl, nemcsak az avantgárddal vagy az orosz futurizmussal foglalkozó kutató számára jelenthet hasznos forrást. A kötetben megtalálható interdiszciplináris tanulmányok a művészet-, a kultúra-, a filmtörténet vagy a filozófia területről érkező, és nem csak XX. századi témában érdekelt kutatóknak is számos új impulzust adhat.